

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИЙ СТАТУС НОМЕНКЛАТУРИ НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ УСТАНОВ НАРКОМОСУ (1922–1930 РР.)

Микола ВИГОВСЬКИЙ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії слов'янства
і українознавства, заступник директора інституту
історії освіти НПУ імені Драгоманова

Об'єктом цієї наукової розвідки є соціально-професійна група системи Наркомосу УРСР та її установи, а предметом – її службовий статус, персональний склад, освітній ценз і діяльність. Мета і завдання дослідження полягають у з'ясуванні функціональних особливостей специфічного підрозділу номенклатури державної установи, виявленні організаційних форм використання інтелектуального потенціалу суспільства, його спрямування та самореалізації.

В історіографічних працях, особливо дисертаційних роботах, існує вимога стосовно актуальності дослідження, яку зазвичай ототожнюють з прикладним значенням історичного досвіду минулого для сучасності. Дослідження – це, насамперед, процес наукового пізнання, відтак актуальними, очевидно, мають бути його результати. Вивчення соціально-професійного статусу службовців науково-методологічних установ Наркомату освіти УРСР в контексті актуальності може досягти своєї мети, якщо співставити функції підрозділів з їх інтелектуальним забезпеченням, тобто проаналізувати особливості використання наукового потенціалу суспільства. З іншого боку, важливо з'ясувати статус номенклатури, виявити її функції, щоб дійти висновку про наявність чи відсутність умов для самореалізації представників науки. Безумовно, що знання про функціонування системи управління освітою, наукою і культурою у 1920-х рр. сприятимуть пошуку її оптимальних форм в Україні початку XXI ст., бодай з позиції критичного переосмислення негативного і позитивного досвіду.

Історіографія проблеми становлення і функціонування номенклатури в Україні періоду 1920 – 30-х рр. налічує небагато праць, але неухильно формує своєрідний напрямок історичних досліджень, пов'язаний з історією повсякденності соціальних груп. Варто назвати дисертації Л.В.Тютюнника [1], В.Г.Шарпаного [2], праці В.М.Даниленка [3], М.С.Дорошка [4], В.В.Липинського [5], у яких висвітлено діяльність окремих підрозділів та самого Наркомосу УРСР на чолі з М.О.Скрипником, показано специфіку формування партійно-радянської номенклатури. Характерною ознакою згаданих праць є відносна ідеалізація перших посадових осіб, персоналізований підхід і розгляд проблеми в контексті розвитку системи освіти. Поза увагою залишаються питання персонального складу та функції ключових органів влади, наркоматів, їхніх підрозділів. Саме поняття номенклатура ототожнюється з тоталітарним партійно-державним режимом, відтак персоналії виглядають функціонерами тоталітарного типу з адміністративно-силовими функціями.

Становлення системи освіти в Україні відбувалося шляхом усунення її дореволюційних та

уенерівських організаційних форм, а також адаптації радянської вищої і загальноосвітньої школи, формування центрального апарату та його місцевих органів. Перший етап припадає на 1920 – 1922 рр., коли виникла схема, структура і система освіти, зафіксована, головним чином, у кодексі законів про освіту [6]. Ця проблема загалом досліджена [7], хоча є чимало нез'ясованих концептуальних питань, але не вони є предметом даної наукової розвідки. Маємо на меті відстежити вплив радянізації на функціональну спрямованість науково-методологічних підрозділів Наркомосу, виявити діалектичну і політико-ідеологічну зумовленість організаційних форм науки та методології, але у контексті кадрового забезпечення.

Формування монопартійної системи влади в УРСР, яке активізувалося внаслідок так званої самоліквідації партії боротьбистів навесні 1920 р., позначилося на ідеологічних та концептуальних основах функціонування системи освіти та особливо виховання, які базувалися на політичних принципах більшовизму та марксизму. З іншого боку, рух об'єднання навколо організації унітарної держави загострив проблему національно-культурної самотунності українців. Поступкою боротьбистам, що визнали радянську державу і стали до співпраці з нею, виявилася українізація. Боротьбистське ядро керівних органів культурно-освітніх установ, особливо нарком Г.Ф.Гринько, спираючись на принципи самовизначення, вибудувало в Україні самодіяльну систему освіти, яка суттєво вирізнялася від РРФСР. Єдність освіти в Україні стала запорукою самодіяльності і самої номенклатури, що мала повноважний республіканський статус. Вона діяла в межах конституційних норм, але не порушувала загального політико-ідеологічного дискурсу комуністичної партії. У зв'язку з цим, цілком логічною є позиція Гринька на початку непу стосовно перспектив діяльності Наркомосу. "Складність завдань в тому і полягає, – наголошував він у 1921 р., – що необхідність поступок приватнокапіталістичним відносинам в галузі господарства, повинна супроводжуватися максимальним посиленням політичного, ідейного і просвітницького керівництва з боку проле-

таріату та партії” [8]. Якщо функціонування главків соціального виховання і професійної освіти вирізняли систему освіти з-поміж інших республік, особливо РРФСР, то у галузі політосвіти дорослих і діяльності науково-методологічних установ існувало чимало спільного й однорідного.

На початку квітня 1921 р. у складі Укрпрофосвіти Наркомосу УРСР виник Науковий комітет, на якого були покладені обов'язки керівного центру організації науково-дослідної роботи. Протягом 1-ої половини 1921 р. його співробітники здійснили реставрацію існуючих в Україні наукових установ, а з 2-ої половини почали засновувати дослідні кафедри, що становили самостійну одиницю, яка височіла над інститутами, готуючи “молоду професуру, просякнуту завданнями радянського будівництва” [9]. Посилаючись на марксизм, котрий було визнано “методологічною передумовою” наукового пізнання, засновники науково – дослідних кафедр намагалися перетворити науку “в одну з найважливіших продуктивних сил суспільної людини” [9]. Отже, теоретично – методологічні пріоритети виявилися однозначно прозорими – марксизм. Організаційні ж та функціональні форми й завдання української науки підлягали модернізації. Всеукраїнська академія наук, яка “виникла в період петлюрівщини і гетьманщини та значною мірою не відійшла від своєї київської школи і повинна зазнати подальшої реорганізації”, зберегла кадровий склад старої інтелігенції, маючи у 1923 р. 37 студентів (з них 25 киян), 111 штатних та 275 позаштатних працівників [9, 5].

До номенклатури наукових кафедр та підрозділів (саме так називали тоді перелік дослідних установ) належали відомі вчені. Так, Науковий комітет Головопрофосвіти Наркомосу УРСР у жовтні 1921 р. очолював С.Ю. Семківський, а членами були Д.І. Багалій, І.А. Красуський, М.І. Палієнко, С.Є. Сабінін, М.І. Котов, А.П. Машкін, О.О. Алов, О.І. Супруненко, А.П. Шук [10], тобто науковці, фахівці з прикладних дисциплін.

У 1922 р. заступник наркома освіти Я.П.Ряппо власноруч написав проект положення про Центральний методологічний комітет Наркомосу, що мав перейматися питаннями педагогічної і наукової організації культурно-освітньої та навчально-виховної роботи установ, готувати навчальні плани та програми [11]. Концентрація науково-методологічної справи у подібних комітетах свідчила про встановлення державного контролю та ідеологічного стандарту в царині освіти, науки і культури. У трьох ключових главках Наркомосу (соцвиху, профосвіти та політосвіти) також передбачалося заснувати Науково-педагогічні методологічні комітети, представники яких уособлювали Центрметодком НКО УСРР, оперативним органом управління якого було бюро [11, Арк. 164]. Головою Науково-педагогічного і методологічного комітету Головоцвиху НКО УРСР восени 1922 р. був О.І. Попов, його заступником – А.І. Гендрихівська, членом комітету – Я.Т. Білик [12], які представляли педагогічну науку, але одночасно належали до номенклатури підрозділів Наркомосу. Вони читали лекції в Харківському ІНО, очолювали навчальні заклади. Методологічний комітет Головопрофосвіти паралельно очолював Науковий комітет на чолі з С.Ю. Семковським [12]. При Головополітосвіті

також діяв методкомітет у складі 3-х осіб. Відомого історика України Д.І. Багалія, котрий працював у Науковому комітеті на посаді заступника голови з 1 вересня 1921 р., звільнили 4 жовтня 1923 р., у зв'язку з скороченням штату [13]. У 1923 р. головою Центрметодкому та методкому Головопрофосвіти був комуніст А.П. Машкін, а членом президії Наукового комітету – позапартійний О.В. Палладін, до Наукпедметодкому Головоцвиху обрали Є.А. Равич-Щербу [13, Арк. 13]. Науковий комітет очолював безпартійний професор С.Ю. Семківський, а його заступником став у грудні 1922 р. член партії О.О. Беліков, серед заступників О.І. Попова були – безпартійна Гендрихівська та партійний Я.Г. Білик, якого запропонували на посаду заступника 1 листопада 1922 р. [14]. Серед вищої керівної ланки номенклатури НКО УРСР, яка налічувала у 1923 р. 44 особи, було 24 комуністи, але не партійність визначала функціональну спрямованість підрозділу, а його роль і місце в системі, конкретні завдання. Безпартійні службовці, у тому числі керівники методкомів, досить активно запроваджували принципи і методи комуністичного виховання і, відповідно, – навчання. За службовим становищем вони були найманими працівниками. Інтелектуальний потенціал кадрового складу Наркомосу, судячи з їх анкет та особових справ, був вагомим, тому що переважна більшість здобула вищу освіту до 1917 р. в університетах Європи, України та Росії.

Функції методологічних комітетів главків вирізнялися організаційно-системними завданнями і повноваженнями останніх. Методком Головопрофосвіти займався вирішенням практичних проблем розвитку вищої школи, а Головоцвиху та Головополітосвіти – соціальним захистом та вихованням дітей, ідеологічним впливом на суспільство. Наявність перелічених підрозділів, незважаючи на їх конкретні функції, засвідчувала все-таки єдність організаційних форм системи освіти. Саме вона та принципова позиція керівництва Наркомосу УРСР стримували централізаторські тенденції з боку російського наркомосу. Наприкінці листопада – на початку грудня 1923 р. відбулася третя нарада наркомів освіти союзних республік, яка продемонструвала серйозні наміри уряду РРФСР перебрати на себе роль головного уніфікатора системи освіти. Якщо з питань профосвіти та соцвиху не було досягнуто принципових домовленостей, то в галузі науки погодилися на активний обмін літературою. Нарком освіти РРФСР А.В. Луначарський прагнув тоді більшого: встановлення організаційних форм управління науковими установами з адміністративним центром у Москві, щоб “союз міг управляти і контролювати” [14]. Український нарком освіти В.П. Затонський визнав доцільним лише загальні напрямки розвитку науки та вищої школи для республіки, а схему і мережу, бюджет уважав за необхідне визначати самостійно. Ідею заснування загальносоюзної Академії наук делегати визнали “невдалою”, позаяк українська тоді мала б стати “національно-республіканською” [14]. Позицію України активно обстоювали Я.П. Ряппо, голова Головоцвиху НКО УРСР Л.Р. Менжинська, хоча доводилося захищати й особисто самих себе, тому що експерименти з освітою в Україні дехто з учасників наради називав “відхиленням від марк-

сизму" [14]. Безумовно, що ліквідація університетів в Україні не сприяла підвищенню знань студентів та підготовці кваліфікованої професури, але з марксизмом, судячи з діяльності науководкомів трьох ключових главків Наркомосу УСРР, у республіканської номенклатури було все гаразд.

Реорганізація Наркомосу УСРР, яка відбулася згідно постанови ВУЦВКу та РНК УСРР від 1 квітня 1925 р., стосувалася раціоналізації його апарату шляхом установаження максимальної єдності і погодженості роботи окремих його підрозділів. Головні управління колегіального типу, якими були три главки, трансформували в управління з одноособовим керівництвом [15]. На окремого керівника установи було легше впливати, ніж на колегіальний орган. Основні функції зосереджувалися в апараті Наркомосу, хоча його колеги залишилися. При колегії Наркомосу створювався Державний науково-методологічний комітет, а при головних управліннях – відповідні методологічні комітети.

Положення про ДНМК Наркомосу УСРР колегія затвердила 2 лютого 1925 р., у якому були викладені його мета, завдання, повноваження, організаційна структура і функції. Він був "центральним органом керування науково-методологічною діяльністю всіх закладів і органів Наркомосу й контролю" [16]. У системі Наркомосу ДНМК діяв як самостійний центр на правах управління, а методками реформованих головних управлінь (соцвиху, профосвіти, політпросвіти) – на правах його секцій. Відбулася своєрідна внутрішня централізація науково-методологічної роботи. ДНМК ставив перед собою головне завдання: "здійснення в усіх учбово-виховних закладах народньої освіти єдиного методу навчання й виховання, обґрунтованого на засадах марксистської педагогіки й методології" [16]. Методологічні принципи зберегли, виокремивши їх більш прозоріше і категоричніше. На місцях (в губерніях та округах) діяли учбово-методологічні комітети при губвідділах освіти та окружні методнаради, що скликалися раз на місяць. ДНМК керував центральною педагогічною пресою та контролював роботу її місцевих органів. Склад ДНМК становили 9 осіб: голова (заступник наркома), заступник, 7 членів, з них 4 постійних – голови методкомів главків та Наукового комітету.

Діяльність Науково-педагогічного комітету Головоцвиху розпочалася згідно положення від 9 березня 1925 р., основним завданням якого стало керування "всією науково-педагогічною й методичною працею установ соціального виховання УСРР" [16, 6]. Він займався науковою роботою, формуванням та об'єднанням усієї методологічної роботи відділів Головоцвиху та системи соцвиху на місцях з метою "соціального виховання дітей на принципах марксистської педагогіки та комуністичного суспільства" [16]. Зміст його діяльності свідчив про конкретну прикладну роботу працівників різної кваліфікації і фаху, позаяк ішлося про загальні принципи та основні методи соціального виховання і педагогічної техніки, про плани педроботи в дитячих установах, про складання списків рекомендаційних і заборонених до використання книг, про їх рецензування, про підготовку методологічних інструкцій, наказів, збірників, про скликання з'їздів, конференцій, проведення конкурсів і

лекцій, про підвищення кваліфікації працівників соцвиху, про підбір учителів, про визначення типів дитячих установ тощо. Штатних працівників Науководкому налічувалося 7 (голова, заступник, 5 співробітників), а до системи належали усі інспектори, завідувачі кабінетами соціальної педагогіки, дослідними станціями. Поточною роботою Науководкому керувала президія у складі голови, заступника, 5 членів і відповідального секретаря, яка координувала діяльність методологічних постійних комісій (у справі перепідготовки вчителів, дитруху, охорони дитинства, нормального дитинства, дефективного дитинства) і тимчасових, які створювали для вирішення поточних проблем. Співробітники Науководкому Головоцвиху розробляли методичні інструкції для підвищення кваліфікації кадрів соцвиху [17].

На засіданні ДНМК 12 жовтня 1926 р. ішлося про заснування науково-дослідного інституту педагогіки, яким переймалася спеціальна організаційна комісія у складі О.І. Попова, О.М. Мізерницького, Я.П. Ряппо, І.П. Соколянського, С.Ю. Семковського [18]. Штатними рецензентами Науководкому були В.О. Арнаутов, О.С. Залужний, Я.Ф. Чепіга (букварі), Т.Л. Гарбуз, Д.С. Слабвенко, М.Н. Езерський (читанки), М.І. Яворський, А.А. Річицький, А.А. Хвиля, М.С. Волобуєв, В.О. Арнаутов (суспільствознавство, історія), І.П. Соколянський, О.С. Залужний, П.Ю. Волобуєв, О.І. Попов (педагогіка), В.П. Протононов (рефлексологія, педологія), М.М. Биковець, В.М. Дюшен (дитяча література) [18, Арк. 187-288]. Вони були рецензентами-предметниками, а також ідеологами і організаторами установ соцвиху. На початку січня 1928 р. Управління соціального виховання Наркомосу УСРР очолював В.О. Арнаутов, а його заступниками були І.П. Соколянський та М.І. Яворський. Персональний склад Науководкому Головоцвиху становили М.Н. Озерський, П.Т. Мостовий, В.І. Яковлев, В.І. Таран, А.І. Гончар, О.М. Грекова [19], які не належали до фундаторів цієї справи, але уособлювали відповідну категорію номенклатури. Найвищу методологічну установу, якою залишався ДНМК, представляли Є.О. Ястржемський, М.С. Михайловський, А.М. Мандрика, І.А. Кудоноцев, І.С. Веркіт, а управління наукових установ очолював Ю.І. Озерський, який, судячи з нотатків академіка С.О. Єфремова [20], разом з наркомом Скрипником "орудував" в Академії наук. Перелічені особи з ДНМК значно поступалися співробітникам Науководкому Головоцвиху в освіті і досвіді роботи.

Чергова реорганізація Наркомосу УСРР відбулася за постановою РНК УСРР від 20 травня 1930 р., яку здійснювали з метою встановлення загальноідеологічного та методичного керівництва всією системою освіти, централізованого планування діяльності всієї культурно-освітньої справи, керування науково-дослідною роботою, проведення організаційного регулювання системою комуністичного виховання, організації контролю за літературно-мистецькими процесами та видавничою діяльністю. Змінилася організаційна структура, тому замість управлінь виникли сектори, у тому числі й науково-методичний. Ідею про скасування управлінь та формування секторів запропонував нарком НК РСІ В.П. Затонський, написавши власноруч постанову колегії його наркомату "Про реорганізацію Нар-

комосу" [21], 15 липня 1930 р. Двома місяцями поспіль існувало Управління соцвиху, яке очолював П.М. Лукашенко, особа далека від цієї справи, а його заступником залишався професор І.П. Соколянський, будучи одночасно і головою Наукпедкому [21, Арк. 52-58]. Функції ДНМК виявилися дещо обмеженими внаслідок реорганізації апарату Наркомосу. Там працювали випадкові особи, крім ветерана соцвиху А.М. Мандрика, але він був рядовим співробітником.

Методологічний комітет Головпрофосвіти, заснований 9 березня 1925 р., керував протягом п'яти наступних років усією навчальною та методичною роботою установ системи профосвіти в Україні, займався науковою розробкою та виявленням нових організаційних форм. Його методологічна діяльність та зміст роботи з функціональної точки зору співпадав з Головоцвухом, крім комуністичного виховання, а решта питань стосувалася конкретних програм, посібників тощо. Методологічний комітет Головпрофосвіти мав справу з прикладними предметами, тому ідеологічні аспекти мали менше застосування, а головний акцент спрямовувався на методику викладання, хрестоматійність знань та їх засвоєння. Водночас три секції (суспільствознавства, мови й літератури, педагогічна) вирізнялися вйовничим матеріалізмом та високим рівнем ідеологізації. Її забезпечували інспектори, консультанти, "методкори". Структурні підрозділи установи (бюро, пленум) копіювали схему партійно-радянських інституцій. Управління профосвіти очолював на початку 1928 р. Г.П. Радченко, а членами методкому були Г.С. Шумило, Л.В. Кутепов, С.Л. Зенкевич, О.З. Олександров, О.В. Гаскевич [22], тобто, порівняно з першою половиною 1920-х рр., цей склад поступався професійно-освітнім рівнем. Реорганізація Наркомосу послабила регулятивні функції не лише методкому, але і самого Головпрофосу. По-перше, частина вищих навчальних закладів індустріально-технічного спрямування потрапила до підпорядкування галузевих наркоматів, по-друге, сектори Наркомосу (науково-методичний та науково-дослідної роботи) не мали такого постійного й ефективного контакту, як галузі навчальних закладів 1920-х рр., а головне – в управління профосвіти прийшли нові керівники і почалися чергові реформаційні процеси. У липні 1930 р. там працювали М.А. Пляченко, І.Н. Макаренко, П.М. Білецький, О.П. Феоктістов, М.М. Шатунов, Ю.А. Рачинський, С.З. Ткаченко, Н.М. Машкевич-Сінько, а методологією прикладної науки займалися С.О. Зінкевич, Е.Й. Шварцман, В.І. Таран, Д.М. Скуратівський [23]. При наркомові діяла науково-методична рада, а заступники наркома (В.Д. Кузьменко, О.А. Полоцький, Є.Ф. Гірчак) фактично одноосібно керували виокремленими сферами роботи: перший координував апарат, другий переймався методологічним сектором, третій – розвитком соцвиху, четвертий – секторами літературного контролю науково-дослідної справи [23, Арк. 52-58].

Управління політосвіти, яке 9 березня 1925 р. також мало власний методологічний комітет, займалося здійсненням завдань політичного виховання радянського суспільства. Воно мало міцні контрольні функції, слідувало за видавничою справою і періодичною пресою [24]. Головою

методкому Головополітосвіти у січні 1928 р. був А.А. Іванівський [25]. Унаслідок реорганізації Наркомосу виникло Управління у справах літератури та видавництва (головліт), яке у липні 1930 р. очолив Н.М. Калюжний, а його заступником був завідуючий контрольним відділом П.С. Ломанов [26]. Функціональною складовою управління стали політконтролери та політредактори.

Таким чином, висвітливши структуру та функції науково-методологічних підрозділів системи Наркомосу УРСР за 1921 – 1930 рр., слід визнати наступне: для першої половини 1920-х рр. були характерні адміністративно-організаційні функції, що віддзеркалювало загалом період становлення системи освіти в Україні. Друга половина вирізнялася поглибленням та активізацією навчально-методичних заходів, а початок 1930-х рр. – посиленням загальноідеологічного впливу з кардинальною реорганізацією завдань Наркомосу і профосвіти, уніфікацією всієї системи освіти. Кадровий склад втрачав професіональних фахівців на керівних посадах главків та серед консультантів, а натомість з'являлися адміністратори – виконавці політико-ідеологічних директив. Характерні для середини 1920-х рр. елементи методики, особливо для прикладних дисциплін, поступилися методології науки суто марксистського зразка. Формування єдиної системи освіти в СРСР фактично зруйнувало весь попередній досвід, відтак стала організаційно і функціонально залежною і номенклатура освітніх установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тютюнник Л.В. Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922 – 1937 гг.): Автореферат дисс... канд. ист. наук. – К., 1992. – 24 с.
2. Шарпаций В.Г. Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомосу освіти Радянської України (1927 – 1933 рр.): Автореферат дис. канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.
3. Даниленко В.М., Кузьменко М.М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомосу. Біографічні нариси. – Севастополь: "Ветер", 2003. – 56 с.
4. Дорошко Микола Компартііно-державна номенклатура УСРР у 20 – 30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. Монографія. – К.: Видавничо-поліграф. центр "Київський університет", 2004. – 154 с.
5. Липинський В.В. Становлення і розвиток системи освіти в УСРР у 20-ті роки. – Донецьк, 2000. – 247 с.
6. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 2 ноября 1922 г. на основании постановления 3-ей сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. – Х., 1922. – 148 с.
7. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917 – 1959 рр.). Монографія. – К.: В-во УАДУ, 2000. – 305 с.
8. Деятельность центральных органов Наркомпроса. "НЭП" и голод // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 408-409.
9. О деятельности Научного комитета Наркомпроса и научных организаций и учреждений Украины (1921 – 1923 гг.). – Х., 1923. – С. 3.

10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 44. – Арк. 3-6.
 11. Там само. – Оп. 3. – Спр. 12. – Арк. 163.
 12. Там само. – Оп. 2. – Спр. 860. – Арк. 2.
 13. ЦДАВО України. – Ф. 166 – Оп. 12. – Спр. 9069. – Арк. 11.
 14. ЦДАВО України. – Ф. 166 – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 127.
 15. Збірник чинного законодавства УСРР про народню освіту. Вид. 2-е зі змінами й доповненнями (за ред. і передмова А.П. Ряппо). – Х., 1927. – С. 8.
 16. Матеріали Державного науково-методологічного комітету. № 1. – Харків, 1925. – С. 5.
 17. Матеріали Державного науково-методологічного комітету, № 2. – Харків, 1926. – С. 4-8.
 18. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 4. – Спр. 1402. – Арк. 6.
 19. ЦДАВО України. – Ф. 166 – Оп. 8. – Спр. 263. – Арк. 9-10.
 20. *Ефремов Сергій* Щоденники, 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 821.
 21. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 8. – Спр. 242. – Арк. 21.
 22. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 263. – Арк. 12-16.
 23. Там само. – Ф. 539. – Оп. 8. – Спр. 242. – Арк. 27-28.
 24. Матеріали Державного науково-методологічного комітету, № 1. – Х., 1925. – С. 10-11.
 25. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 263. – Арк. 14.
 26. Там само. – Ф. 539. – Оп. 8. – Спр. 242. – Арк. 58.

А. Ю. КРИМСЬКИЙ ТА ОРІЄНТАЛІЗМ

Світлана ПЕТКУХ,
аспірант відділу
філософсько-
психологічних
проблем
українознавства
ІНДІУ

лізація, особливо арабська. І якщо знайомство з Орієнтом у сиву давнину мало переважно епізодичний характер, то у пізніші часи ним, зокрема його естетичними надбаннями та документами з відомостями про русичів, цікавилися ґрунтовно.

До найвизначніших учених світу, які цікавилися Сходом, вивчали його, належить, передусім, А.Кримський. У статті "Выдающийся арабист", надрукованій 22 березня 1941 р. в газеті "Советская Украина", Т. Кезма писав: "Арабістика справедливо вважається однією з найскладніших сфер філологічних наук. Тому й не дивно, що у всій Європі та Америці не знайдеться й десятки учених-арабістів зі світовим іменем. У Радянському Союзі є два таких учених. Один з них – учений світового рівня, академік А.К.Кримський, другий відомий далеко за межами Радянського Союзу – академік І. Ю. Крачковський. Серед плеяди учених-арабістів зі світовим іменем пальма першості цілком заслужено належить академіку А.Кримському, знання якого в цій галузі, як і в багатьох інших, є надзвичайно ґрунтовними."

Вже з XVI ст. Схід стає для України великою притягальною силою, помітним орієнтиром оновлення її літератури. Він цікавив своєю мудрістю, а його література – високими моральними ідеалами, намаганням зазирнути у майбутнє.

Думки щодо багатства його естетичних концепцій висловлювало багато вчених і поетів, які приймали Схід з його древньою цивілізацією цілком реально. "Якщо ми збираємось брати участь у витворах прекрасних умів, – писав Гете, – в такому разі нам потрібно уподібнюватися до всього східного, – сам же Схід не прийде до нас в гості" [2].

З початком XIX ст. інтерес до Сходу зростає у багатьох країнах Європи. Наукове ж вивчення Сходу на Україні розпочалося у XVIII ст. і тісно пов'язане з Харківським колеґіумом, де було зібрано велику сходознавчу бібліотеку. Перші сходознавчі дослідження та спостереження пов'язані з відомими особистостями, зокрема з іменем Г. Сковороди (у своїх притчах він змальовував картини з життя Індії та Китаю, написав трактат "Розмова про премудрість. Мудрість та людина").

У Харківському університеті була зосереджена сходознавча робота, здійснювалося вивчення мов та історії східних народів.

Зацікавлення Сходом в Україні сягає своєї давнини. Тоді наші пращури цікавилися Близьким і Середнім Сходом. Туди їздили допитливі мандрівники, дипломати, купці. Про це свідчать літописи, українська літературна пам'ятка "Слово о полку Ігоревім", а також східні джерела (сірійські, арабські) про участь русичів у візантійсько-арабських війнах тощо. Різноманітна інформація з життя сусідніх держав містилася й у списках "ходінь" прочан до Палестини й Ірану.

Східні слов'яни здавна підтримували тісні контакти із сусідами ірано- і тюркомовних племен, зокрема з Хазарським каганатом. Пізніше, починаючи з XIV ст., протягом тривалого часу постійним фактором історичного буття українського народу слугувало татарське і турецьке сусідство. Відомий період, коли невелика частина території України перебувала навіть під безпосереднім управлінням Османської імперії, наприклад, Північна Буковина.

Знайомство з народами Сходу відбувалося в різні часи по-різному, і це сприяло вивченню історії, географії, етнографії, релігії їхніх країн.

Ще на зорі становлення наукового сходознавства на Україні М. Костомаров у праці "Две русские народности" [1], відзначаючи результативність взаємодії між культурами різних народів, зауважував, що плоди духовної діяльності окремих націй у результаті їх міграції стають загальним надбанням.

Усвідомлювали цю істину і до М. Костомарова, бо маємо древні свідчення про наших мандрівників, яких вабила до себе східна циві-